

A szófajok rendszere

A szófajok a nyelvhasználatban jobbra egyformán viselkedő, azonos szerepet betöltő és azonos célra szolgáló szavak osztályai, csoportjai. A szófaj a legáltalánosabb nyelvi kategória, amelyet a **szavak jelentése, mondatbeli szerepe, bővíthetősége és alaki viselkedése határoz meg.**

Jelentésen a szavak használati értékét, lehetséges beszédbeli szerepét értjük. A mondatbeli szerep azt jelenti, hogy melyik szófaj milyen funkciót tölt be a mondatban. A bővíthetőség szempontja azt vizsgálja, hogy melyik szófajnak mi a tipikus bővítménye a mondatban. Vannak olyan szófajok, melyek nem bővíthetők (névelő, kötőszó).

A mai magyar nyelv szófajainak egyik lehetséges rendszere:

1. Alapszófajok

1.1. **Valódi alapszófajok** - Jelentésük önálló, tartalmas fogalmi jelentés

- Toldalékolhatók.

- Önálló mondatrészek, bővítményeket vehetnek fel.

A. **Ige:** él, történik, olvas, eszik

B. **Főnév:** madár, ház

C. **Melléknév:** jó, kellemes

D. **Számnév:** sok, hatod, második

E. **Határozószó:** itt, tegnap

1.2. **Névmások** - Jelentésüket a szövegben nyerik el.

- Ragozhatók, képzők csak kivételes esetben kapcsolódhatnak.

- Önálló mondatrészek, de alig bővíthetők.

Pl.: ő, magam, olyan

1.3. **Igenevek** - Jelentésük önálló, tartalmas fogalmi jelentés.

- Toldalékolhatók.

- Önálló mondatrészek, bővítményeket vehetnek fel.

A. **Főnévi igenév:** írni, állni

B. **Melléknévi igenév:** síró, fizetendő, megbízott

C. **Határozói igenév:** sietve, befejezván

Szavaink között sok olyan is van, amely a szófaji csoportok közül többbe is beleillik, vagy alkalmi használata miatt hol az egyik, hol a másik kategóriába sorolható.

- Ha egy szócsoporthoz két szófaj tulajdonságait úgy hordozza, hogy külön-külön egyik kategóriába sem sorolható be, **átmeneti szófajnak** nevezzük. Ilyenek az igenevek. Ezek igéből képzett származékszavak, ezért őrzik az ige alapjelentését.

- **Kereszteződő szófajúságról** akkor beszélünk, ha egy szócsoporthoz több szófaj tulajdonsága mutatkozik meg egyszerre, de bármelyik szófajba külön-külön is besorolható. Ilyenek a vonatkozó névmási határozók, amelyek a névmási határozószók és a kötőszók csoportjába is beletartoznak: ahol, amikor, ameddig, ahogy.

- Ha egy szócsoporthoz tagjai alaki viselkedésük és mondatbeli szerepük alapján két vagy több szófajba is besorolható, de a mondatban mindig eldönthető, hogy melyik szófaji értékükben szerepelnek, **kettős (hármasszó) szófajú** szavakról beszélünk. Gyakoriak a főnevek és a melléknevek között (szín-, nép-, anyag-, mértéknevek: zöld, olasz, vas, kiló), főnevek és határozószók között (tegnap, este, délután).

Az egyes szófajok részletesebben:

I. Az ige:

Cselekvést, történést, létezést, vagy állapotot kifejező szófaj. A cselekvés irányulása alapján **tárgyas és tárgyatlan igéket** különböztetünk meg. A tárgyas ige cselekvése az alanytól kiindulva valami másra irányul. Ha a mondatban határozott tárgyuk van, ragozásuk tárgyas. Pl.: *nézi a filmet, olvassa az újságot*. Ha határozatlan tárgy a bővítményük, ragozásuk alanyi: *néz valamit, olvas egy könyvet*. A tárgyatlan ige cselekvése az alanyon kívül másra nem irányul. A mondatban tárggyal nem bővíthetők, ezért csak alanyi ragozásúak lehetnek: *mosakodik, kerestetik, zúg, megy*. Az ige a mondatban mindig állítmány.

II. Főnév:

A főnév a valóságban is létező, vagy ilyennek képzelt élőlények, élettelen tárgyak vagy gondolati dolgok nevét jelöli. A főnevek jelölhetnek valóságos vagy ilyennek gondolt fogalmakat: ezek a **konkrét főnevek**. Megnevezhetnek elvont fogalmakat, jelenségeket is, ezeket **elvont főneveknek** nevezzük. A konkrét főneveknek jelentésük alapján két csoportja van: a **köznevek és a tulajdonnevek**. A köznév több egyforma dolog közös megnevezése. A tulajdonnév valakinek vagy valaminek saját, megkülönböztető neve.

<i>Tulajdonnevek fajtái</i>	<i>Példák</i>
személynév	Petőfi Sándor, Kati,
földrajzi név	Dunántúl, Szeged, Svájc
intézménynév	Nemzeti Múzeum
címek	Nők Lapja
márkanevek	Suzuki, Pepsi Cola,

A főnév a mondatban ragok segítségével bármely mondatrész szerepét betöltheti.

III. Melléknév:

A melléknév személyek, tárgyak, dolgok tulajdonságait kifejező szó. A mondatban leggyakrabban jelző. Lehet állítmány vagy határozó is. A melléknevet fokozhatjuk: alsó-, középső-, felsőfok. Pl.: jó, jobb, legjobb.

IV. Számnév:

A számnév személyek, dolgok, tárgyak mennyiségét, vagy sorban elfoglalt helyét kifejező szó. Két faja a **határozott és a határozatlan számnév**. A határozott számnév pontosan megnevezi a számot vagy a sorrendi helyet. Lehet **tőszámnév** (kettő), **törtszámnév** (ketted), és **sorszámnév** (második). A mondatban lehet jelző, állítmány, számhatározó és számállapot-határozó.

V. Határozószók:

A cselekvés, történes, létezés helyét, idejét, módját vagy a cselekvő állapotát kifejező szók: *kint, most, rögtön, együtt*. A határozószó a mondatban mindig határozói szerepet tölt be. Csak határozója lehet.

VI. Névmas:

A névmás valódi névszókat (fő-, mellék- vagy számneveket) helyettesítő szófaj. A névmásoknak önmagukban nincs határozott jelentéstartalmuk, a beszédben válnak tartalmas szókká.

Attól függően, hogy milyen szófajt helyettesítnek, megkülönböztetünk csak főnevet ún. **egyirányú**, és a fő-, mellék- vagy számnevet is helyettesítő ún. **többsirányú névmásokat**.

Egyirányú névmások:

a: **személyes**: én, te, ő, engem, bennem

b: **birtokos**: enyém, tied, övé, enyéim, tied, övéi

c: **visszaható**: magam, magad, maga, magunk, magatok

d: **kölcsönös**: egymás

Többsirányú névmások:

a: **mutató**: ez, olyan, akkora, annyi

b: **kérdő**: ki, mi, milyen, mekkora, mennyi

c: **vonatkozó**: aki, ami, amilyen, ahány, amennyi

d: **határozatlan**: valami, valamilyen, némelyik, néhány

e: **általános**: bárki, mindegyik, semmilyen, akárhol

A névmásnak csak ritkán lehet határozója.

VII. Igenevek:

Az igenév igéből képzett olyan főnév, melléknév vagy határozószó amelynek igei tulajdonságai is vannak. Tipikusan átmeneti szófaj.

1. **A főnévi igenév** igéből -ni képzővel létrehozott származékszó, amely elvontan fejez ki cselekvést, történést, létezést, állapotot: sétálni. A mondatban főleg alany, tárgy és határozó szerepét tölti be, de a *kell, lehet, szabad...* állítmányok mellett alany is lehet.

2. **Melléknévi igenév** olyan -ó/-ő (egyidejűséget kifejező), -t/-tt (előidejűséget kifejező), -andó/-endő (utóidejűséget kifejező) képzős származékszó, amely az igei alapjelentést tulajdonságként nevezi meg. Mondatban leggyakrabban jelző, de határozó, állítmány lehet. Tárgya és határozója lehet.

3. **A határozói igenév** olyan -va/-ve, -ván/-vén képzős származékszó, amely a cselekvésfogalmat határozói körülmények közt nevezi meg. A mondatban rendszerint mód- vagy állapothatározó. Tárgya és határozója lehet.